سنڌي ۽ ٿري

مرلي. ڊي. ڀاوناڻي

سنڌي اڪادمي، دهلي

Dr. Ghulam Ali Allana
Prof. of Emeritus

सिंधी भाषा, साहित्य, इतिहास और संस्कृति पर इससे पूर्व हुए

विशेष व्याख्यान

*1. वैदिक सभ्यता और पुरातत्व
-- डॉ॰ भगवान सिंह

*2. सिंधी भाषा का उद्भव और विकास
-- डॉ॰ मुरलीधर कृष्णचन्द्र जैतली

3. सिंधी और हिंदी : आदान-प्रदान
-- डॉ॰ मोतीलाल जोतवाणी

4. Similarities in Sindhi and Dravidian Languages
-- Dr. Parso Jessaram Gidwani

5. Status of Sindhi in Multilingual India
-- Prof. C.J. Daswani

6. सिंध और कच्छ-काठियावाड़ के पारस्परिक संबंध
-- श्री जयंत रेलवाणी

*7. Sindhi and Pali
-- Prof. N.H. Samtani

8. सिंधी लोक-साहित्य
-- डॉ॰ नारायण भारती

9. हिंदी और सिंधी : व्यतिरेकी व्याकरण और लिपि के विशेष संदर्भ में
-- डॉ॰ पीताम्बर

10. Alexander's Waterloo in Sindhi
-- Shri K.R. Malkani

---

* तारांकित व्याख्यान पुस्तिका-रूप में प्रकाशित नहीं हुए हैं।

ISBN 81-900703-9-8

सिंधी ऐं थरी

लेखक : **डॉ॰ मुरली डी॰ मावनाणी**
प्रकाशक : **सिंधी अकादमी, दिल्ली**
डी॰ डी॰ ए॰ कम्यूनिटी सेंटर,
सदर थाना रोड, पहाड़गंज,
नई दिल्ली-110055
फ़ोन : 7770319, 3553392
सर्वाधिकार : सिंधी अकादमी, दिल्ली
संस्करण : पहला, 1997

लेज़र टाईपसेटिंग: **पीयूष कम्प्यूटर**, सी-1, दयानन्द कालोनी,
लाजपत नगर, नई दिल्ली-110024
मुद्रक : **मयूर कम्प्यूटर्स एण्ड प्रिंटर्स**, सी-5,
दयानन्द कालोनी, लाजपत नगर, नई दिल्ली-24

سِنڌي ۽ ٿَري

اَڄ جي ڀاشڻ جو وِشيہ آهي ”سِنڌي ۽ ٿَري“ يعنيٰ اَسان کي ڏِسڻو آهي تہ سنڌي ٻولي ۽ ٿري ٻولي ڪنهن کي ٿا چَوَنِ ۽ اِنهن ٻنهي ٻولين جي ڀيٽ ڪري سندن هِڪَٻِئي سان ڦيرڦار ۽ تفاوت جي ڳڻ ڳوت ڪري اِهو ٻُڌائڻو آهي تہ ٻنهي ٻولين هِڪ ٻئي تي ڪهڙو ۽ ڪيترو اثر ڪيو آهي. اِهي اَثر ڪهڙي ڪارڻ ٿِيا آهِن، اِهو پڻ جاچڻو آهي.

سَماج ۾ رهندي اَسين جيڪي ڪجهہ پنهنجي وات مان اُچاريون ٿا، اُنجو مطلب جيڪِڏهن ٻُڌڻ واري کي اُن ريت ئي سمجهہ ۾ ٿو اچي جئن اَسين سمجهائڻ چاهيون ٿا تہ اُنکي اَسين اُنهن جي ٻولي چونداسين. اَسين چاهي سماج جي ڪنهن هِڪڙيءَ جماعت سان يا هِڪ کان وڌيڪ جماعتن سان واسطو رکندا هُجون، پر هر حالت ۾ ٻولي ئي اسانکي ان جماعت يا جماعتن جي فردن سان ڳنڍي ٿي. در اصل ٻولي ڪنهن هِڪڙي سماج جي سمورين ڪارگذارين کي ظاهر ڪرڻ لاءِ تمام سُٺو واهڻ آهي. سماج ۾ رهندڙن ماڻهن جا گهر، اُنهن جون پوشاڪون، سجاوٽ جو سامان، اُنهن جا ويچار ۽ وهنوار، اُنهن جو ڌرم ۽ قانون، وغيره جيڪي ڪجهہ آهي اُن جو ورڻن ٻوليءَ ذريعي ئي ٿئي ٿو. جيڪڏهن ٻولي نہ هجي تہ هوند اسانکي اِنهن سڀني جي ڪابہ ڄاڻ نہ رهي. هي سڀئي شيون سڀيتا جو حِصو آهن. تنهنجي معنيٰ تہ ٻولي سماج جي سڀيَتا کي ظاهر ڪرڻ جو واهڻ آهي. ٻوليءَ جي اَڀياس ذريعي ئي ڪنهن قوم يا سماج جي هاڻوڪيءَ حالت يا اُنجي اڳاٽيءَ حالت جي ڄاڻ حاصل ڪري سگهون ٿا. ڪنهن بہ سماج جي سڀيَتا جي اوسر ۾ اُن سماج جو ڪيتر، تاريخ، ماڻهن جي رهڻي ڪهڻي، سندن سوچ ۽ سرگرمِيون، سندن علم

۽ اَدب، وغيره سيني جو وڏو هٿُ آهي. انهن جي اوسر موجب ئي سنڌ ٻوليءَ جي اوسر به ٿئي ٿي. اِنڪري ٻوليءَ جي اوسر ڄاڻڻ لاءِ آسان لاءِ لازمي ٿيندو ته اَسين اُنهن سيني ڳالهين تي ويچار ڪريون. جيتوڻيڪ سِنڌي ٻوليءَ جون لِکيتون يا سِنڌي لِکيتن جي باري ۾ بيان يارهين عيسوي صديءَ جا مِليا آهِن، جڏهن هاڻوڪيون يارتي ٻولِيون وجود ۾ اَچي چُڪيون هُيون تڏهن به اِن ۾ شڪ نه آهي ته سِنڌي ٻولي گهڻي آڳاٽي آهي. ويدن ۾ به سِنڌيءَ جو ورڻن آهي: بلڪِ ڪيترن سِنڌي لفظن جو بُڻ بُنياد سنسڪرتُ ٻوليءَ ۾ مِلي ٿو. موئن جي دڙي جي کوٽائيءَ مان اِهو ظاهر ٿي چُڪو آهي ته سِنڌي ٻولي اُن وقت جي سماج جي ٻولي هئي.

سنڌي ٻوليءَ جي اوسر

ڄاڻڻ جو رايو آهي ته سنڌي ٻوليءَ جا شروعاتي اُهڃاڻ موئن جي دڙي واريءَ سڀيتا ۾ مِلن ٿا. موئن جي دڙي جي کوٽائيءَ مان جيڪي ڪجهه حاصل ٿيو آهي اُن مان اهو معلوم ٿو ٿئي ته سِنڌيُن کي اُن وقت پنهنجي شاهڪار ٻولي هُئي. چون ٿا ته پرلئه وقت اُتر هِندُستان وارو سمورو حِصو سَمُنڊ اندر هئو. جڏهن زلزلن ڪارڻ سَمُنڊ هٽي خشڪيءَ کي جڳهه ڏني، ته اُتر هِندُستان جو ڳپل حصو، جنهن ۾ سِنڌ به هئي، سمنڊ کان ٻاهر نِڪري آيو. اُن وقت جيڪي اِنسان اُن خشڪيءَ واري ٽڪر تي اَچي رهڻ لڳا اُهي هاڻوڪن ڪولن ۽ سنٿالن جا اَبا ڏاڏا هئا. اِن جي ثابتي اَسانکي موئن جي دڙي جي کوٽائيءَ ما مِليَلن ڪولن ۽ سَنٿالن جي لاشن (هڏائان پڃرا) مان مِلي ٿي. تنهن کان سَواءِ هُنن جي ٻوليءَ جا ڪجهه نِشان اَڄ به اَسانجيءَ ٻوليءَ ۾ مِلن ٿا. اَسانجا هاري ناري ۽ اَڻپڙهيل اَڪثر اَنگن ڳڻڻ وقت ويه ويه ڪري ڳڻيندا آهن ۽ اُنکي ويهه يا ڪوري چوندا آهن. ٽي ويهون يا ٽي

ڪوريون يا جهڙي سٽ تهڙيون ٽي ويهون، يا پنجاهہ لاءِ اَڍائي ڪوريون، وغيره اهڙا ئي مِثال آهن. تنهن کان سواءِ سِنڌيءَ ۾ آوازن مان جُڙيل لفظ جهڙوڪ ڀَڻ ڀَڻ ، مِيائو مِيائو، چون چون، ٽِڪلو ٽِڪلو، گِهٽ گِهٽ، جهٽ جهٽ، ٽڪ ٽڪ، ٽڪا ٽوڪي، ٽاٽا بہ اَسانکي ڪولن جي اَثر ڪري ئي حاصل ٿيا آهن.

ڪول ۽ سَنٿال سِنڌ ۾ ڪيئن پهتا اِن باري ۾ رايو آهي تہ جنهن وقت اُتر هِندستان سمنڊ اَندر هئو، اُن وقت ڏکڻ هِند وارو پاسو خشڪيءَ رستي اَفريڪا، سِلون (شري لنڪا) ۽ آسٽريليا سان ڳنڍيل هئو. اُتان ڪول ۽ سَنٿال چين وِلائت واري رستي کان آسام ۽ بينگال ڏي آيا ۽ پوءِ سمنڊ هٽي وڃڻ ڪري، اُتر هِندستان ۾ جڳهہ ميسر ٿيڻ ڪري، اُن طرف ڦهلجي ويا ۽ پوءِ اُتر ۽ وچ هندستان مان ٿيندا سِنڌ ۾ آيا جِتي ڏاڍو ڪري ويٺا. اِن سموريءَ واٽ تي جيڪي ٻوليون چالو آهن، اُهي آسٽريليا طرف جي ٻولين جي خاندان، آسٽرڪ فئمليءَ (Austric Family) جي هڪ شاخ ليکجن ٿيون. اُن وقت جيڪا ٻولي سِنڌ جا ماڻهو ڳالهائيندا هئا، اُنجو روُپ اَڄڪالهہ ڇوٽاناگپور طرف رهندڙ ڪول ۽ سَنٿالن جي ٻوليءَ سان مِلي ٿو. سِنڌيءَ سان لاڳاپي جو هِڪڙو ٻيو مِثال بہ آهي تہ سَنٿالن جي ٻوليءَ ۾ هِڪَ ئي لفظ ۾ ڪيئن پُڇاڙيون ڳنڍي ي، فعلن ۽ ضميرن جا مرڪب روپ جوڙيِ، هِڪَ ئي لفظ جو پوُرو جُملو ٺاهيندا آهِن. اِهو ڍنگ اَسانکي سنسڪرت ۽ سِنڌي، ٻنهي ٻوليُن ۾ مِلي ٿو.

ڪولن ۽ سنٿالن کان پوءِ دراوڙ لوڪ هِندستان ۾ آيا. هنن جي آمَد جي باري ۾ ٻن قسمن جا رايا آهن. ڪِن جو چوڻ آهي تہ هُنن جا وڏا، آرين وانگر، وچ ايشيا ۾ يوُنانِ سَمُنڊ (Mediterranian Sea) واري ايراضيءَ کان ، ميسوپوٽيمِيا ۽ بلوچستان رستي هتي پهتا ۽ سڄي هندستان ۾ پکڙجي ويا. اُنجي

معنيٰ تہ دراوڙي سڀيتا بہ ميسوپوٽيميا ۽ مصر جي سڀيتائن جيتري ئي پراڻي آهي. ڀين جو چوڻ آهي تہ دراوڙي لوڪ ڏکڻ هندستان کان آيا ۽ پوءِ اُتر هندستان طرف وڌي هر جڳہ ڦهلجي ويا. بهرحال دراوڙي سڀيتا بہ سنڌي سڀيتا جو اهم حصو آهي ڇاڪاڻ تہ موئن جي دڙي جي کوٽائيءَ مان ڪرلن ۽ سنٿالن جي لاشن سان گڏ ڪاجهہ دراوڙي لاش بہ مليا آهن. سنڌ ۾ اوڙ ۽ ماڇي مهاڻا اڄ بہ اُنهن دراوڙن جي ڪُل مان آهن.

دراوڙن کان پوءِ آريہ لوڪ هندستان ۾ آيا. رگ وید ۾ ڪيل ذڪر موجب اُن وقت آرين جا ڪل پنج ڪُل هتي آيا. جن مان بہ ڪل يدوُ ۽ ترو وَ سوُ سمنڊ رستي بابل يا بئبيلان کان اچي سنڌ ۾ وسيا. باقي ٽي ڪل خشڪيءَ رستي پنجاب ۾ آيا ۽ جهڙيءَ طرح ڪولن، سنٿالن ۽ دراوڙن جي ٻولين سنڌي ٻوليءَ تي پنهنجو اثر ڏيکاريو آهي، ساڳيءَ طرح آرين جي سنسڪرت ٻوليءَ پڻ اڳاٽيءَ سنڌيءَ تي پنهنجو اثر وڌو. آرين جو دابو هندستان ۾ دائمي طور برپا ٿيو ۽ اُهو عرصو ايترو تہ وڏو هئو جو خود سنسڪرت ٻوليءَ ۾ تبديليون آيون ۽ اُنکري هندستان جون سڀئي ٻوليون جيڪي هنجي لڙہ وچڙ ۾ آيون اُنهن ۾ بہ چڱي تبديلي آئي. وقت پئي سنسڪرت جو اثر ايترو قدر وڌيو جو اڄ جون سڀئي ڀارتي ٻوليون سنسڪرت مان ڦٽل سمجهيون وڃن ٿيون.

سنسڪرت جي ڦهلاءَ ۾ پهريون دور اُهو هئو جنهن ۾ ويدن جي رچنا ٿي. اُن کي ويدڪ سنسڪرت ٿا چون. هن ۾ رچائن Hymns جي رچنا ڪئي وئي. خود رگ وید سنڌو نديءَ جي ڪناري تي رچيو ويو. انکري اڄڪالہ تہ

اهو رايو به آهي ته آريه اَصل سنڌو ماٿريءَ جا رهورسي آهن.
اِن بعد پنجاب ۽ سنڌ ۾ وسيل آريه لوڪ اڳتي وڌي جڏهن
وچ هندستان ۾ پهتا ته اُتي واهپي ۾ ايندڙ ٻولين سان لڙه
وچڙ ڪري منجهس ڪيترئيون تبديليون آيون. جنهن
ڪري سنسڪرت جا ودوان اِن کي سنسڪرت جو بگاڙو
چوڻ لڳا. اهو سنسڪرت جو ٻيون دوَر هو جنهن ۾ سوترن
جون رچنائون ٿيون. اِن دوَر کي ويدن کان پوءِ جي سنسڪرت
يا سوترن واري سنسڪرت ٿا چون. سنڌيءَ ۾ سوترن واريون
رچنائون، جيڪي هڪ سٽ ۾ گهري ۽ وڏي ڳالهه چون، نظر
چِس ٿيون جهڙوڪ 'جُڙيءَ کي جس'، 'ڪندو سو پريندو'،
'جهڙي ڪرڻي تهڙي پرڻي' وغيره. هن عرصي ۾ سنسڪرت
مان پراڪرت ٻوليون ڦٽي نڪتيون جيڪي جدا جدا
هنڌن تي مڪاني ٻولين سان لڙه وچڙ ۾ اچڻ ڪري جدا
جدا نالن سان سڏجڻ ۾ آيون. اُنهن سڀني ۾ مکيه هُئي
پالي پراڪرت جنهنجو پرچار ٻُڌ ڌرم جي متن ۽ اُصولن
جي روپ ۾ سڄي هندستان ۾ ٿيو. سنسڪرت جو ٽيون
دوَر هو جنهن ۾ پراڻن جي رچنا ٿي. اِنڪري اُن کي پراڻن
واري سنسڪرت ٿا چون. اِن عرصي ۾ رامائڻ، مهاڀارت، پراڻ
۽ ڪوي ڪاليداس جا ڪتاب چاهي ٻيا سنسڪرت جا
ڪتاب لکيا ويا. سنسڪرت جو اِهو روپ اڄ جي رچنائن
۾ به موجود آهي. هن عرصي ۾ ڀارتي ٻولين جيڪو روپ ڌارڻ
ڪيو اُن کي جدا جدا ٻولين جا اپڀرنش ٿا چون. اپڀرنش
معنيٰ پنهنجي رستي تان ترڪڻ. اُن ۾ سنسڪرت جي
ڀيٽ ۾ مڪاني پراڪرت ٻولين جي لفظن ۽ سٽاءَ جي
گهڻ هُئي. انهن اپڀرنش ٻولين مان اٽڪل 1000 عيسوي سن
ڌاري اڄڪاله جون ڀارتي ٻوليون ڦٽي نڪتيون آهن. سنڌيءَ

پڻ وراچڊ نالي اپڀرنش مان وڌي هاڻوڪو روپ اختيار ڪيو آهي. البت هوءَ ٻين ٻولين جي ڀيٽ ۾ سنسڪرت ۽ پراڪرت کي وڌيڪ ويجهو آهي ڇاڪاڻ ته هن سنسڪرت ۽ پاليءَ جا ڪيترا لفظ ۽ سٽاءَ جو نمونو پاڻ وٽ قائم رکيا آهن. اِن جي ثابتي اِن مان ٿي ملي ته ويدڪ سنسڪرت کان پوءِ جي سوتري سنسڪرت ۽ وچ هندستان ۽ مگڌ جي پاليءَ جي ڀيٽ ۾ سنڌ جي سنسڪرت ۽ پاليءَ جي ٻولي وڌيڪ اصولڪي آهي، اهڙا بيان ڪيترن ودوانن ڏنا آهن.

سنڌ تي ڌارين جون ڪاهون

سنڌ تي سڀ کان پهرين اِيران جي بادشاه دارا پهرئين عيسوي سن کان ٥١٦ ورهيه پهرين ڪاه ڪئي. هُن سيني عائقن ۾ اِيران جي ڪروشٽي آئيويٽا چالو ڪئي جيڪا سن ٢٠٠ ع تائين موجود هُئي ۽ اُن بعد ڪُم ٿي وئي. ڪروشٽيءَ جا نِشان اسانکي موئن جي دڙي مان مليا آهن.

ايران کي يونان جي سڪندر هارائي سنڌ ۽ پنجاب تي پنهنجو راڄ قائم ڪيو. سڪندر جي فتح ۾ براهمڻ گهڻي رڪاوٽ وڌي هُئي جنهڪري هُن براهمڻ کي مارائي ڇڏيو. سڪندر بعد سنڌ جي حڪومت وچ هندستان جي هوريا گهراڻي جي هٿ آئي. ان گهراڻي جي راجا اشوڪ ٻڌ ڌرم گرهڻ ڪري ٻُڌ ڌرم جا متا ٿنين تي اُڪرائي پالي ٻوليءَ جو پرچار وڌايو.

اشوڪ جي وقت کان پوءِ عيسوي سن کان ١٨٠ سال پهرين بئڪٽيريا جي حاڪمن سنڌ تي پنهنجو قبضو ڪيو. هُنن کان سٿين لوڪن حڪومت هٿ ڪئي. سٿين

لوڪن کي پنهنجو ڪو ڌرم يا ٻولي ڪان هئي، اِنڪري هنن ٻڌ ڌرم اختيار ڪري پالي ٻوليءَ کي زور وٺايو. هنن جي ئي ٽل تي ڪروشنيءَ ۾ لکاوت موئن جي دڙي مان ملي آهي.

موريا گهراڻي بعد وچ هندستان ۾ گپتا گهراڻو برپا ٿيو ته هنن سنڌ به پنهنجي قبضي ۾ ڪئي. اِنڪري سنڌ ۾ براهمڻن جو زور وڌيو. گپتا گهراڻي جي راڄ جي وقت ۾ عيسوي سن ٢٢٠ کان وٺي اٽڪل ١٢٥ سالن تائين ملڪ ۾ صلح ۽ شانتي هئي. هن عرصي ۾ دربار جي نون رتنن ڪوي ڪاليداس وغيره سنسڪرت ۾ ڪيترا ئي ڪتاب لکيا ۽ ٻين ڪلائن کي به همٿايو. سن ٣٣٠ ۽ ٤٤٠ واري عرصي ۾ هوڻ لوڪن هندستان جي ڪيترن علائقن تي پنهنجو راڄ قائم ڪيو. هوڻن ۾ گرجر، اهير، وغيره ڪيتريون ئي قومون شامل هيون. هوڻن سنڌ ۾ راءِ گهراڻي جي حڪومت شروع ڪئي. هوڻ اصل شودر هئا، پر پوءِ براهمڻن هنن کي شڌ ڪري کتري بڻايو. اِن بعد هو پاڻ کي اگني ڪل وارا چوائڻ لڳا. راءِ گهراڻي جو راڄ سن ٤٩٥ ع کان وٺي ٦٣٢ ع تائين رهيو. هِن گهراڻي جي آخرين راجا راءِ سهاسي ٻئين کان حڪومت سندس وزير چاچ نالي براهمڻ حرفت سان هٿ ڪئي ۽ اُن وقت کان سنڌ تي برهمڻ گهراڻي جو راڄ شروع ٿيو. سن ٧١١ ع ۾ جڏهن برهمڻ گهراڻي جي راجا ڏاهرسين جو راڄ هئو، عربن جي محمد بن قاسم سنڌ تي ڪاه ڪري اُن کي پنهنجي قبضي هيٺ آندو. پر عربن جي حڪومت ديرپا نه رهي، ڇاڪاڻ ته مڪاني راڄوڙن عربن جو راڄ پنهنجي قبضي ۾ آندو. اِنهيءَ عرصي ۾ ئي ٿر ۾ به

راجستان جي راجپوتن پنهنجو راڄ سن ٩٩٦ع ۾ برپا ڪيو. هو پاڻ کي سومرا چوائيندا هئا. سنڌ جي باقي حصي تي دهليءَ جي غزنوي گهراڻي جي حاڪمن پنهنجو قبضو ڪيو ته هُنن سومرن کي پنهنجو نائب مقرر ڪيو. آهڙيءَ طرح سڄيءَ سنڌ تي سومرن جو راڄ قائم ٿيو.

سومرن کان راڄ سمن جي هٿ آيو. هو ڄام جي لقب سان راڄ ڪندا هئا. هو اصل هندو هئا پر پوءِ مسلمان ٿيا. سن ١٥٢١ع ۾ سندن حاڪم ڄام فيروز خان کي شڪست ڏئي قنڌار کان آيل ارغونن پنهنجو راڄ مقرر ڪيو جيڪو سن ١٥٥٤ع تائين هليو. سومرن، ۽ ارغونن جي وقت ۾ سنڌ ۾ فارسي ٻوليءَ جو زور هئو ڇاڪاڻ ته اها ٻولي درٻاري ٻولي هُئي اِنڪري سنڌيءَ ۾ فارسي لفظ داخل ٿيا.

اِن عرصي ۾ پورچوگيزن، فرينچن ۽ ڊچن هندستان ۾ پنهنجيون بيٺڪون قائم ڪيون ته واپار سانگي اُنهن سان لڙه وچڙ ۾ اچڻ ڪري سنڌي ٻوليءَ ۾ پورچوگيزي ۽ ٻين يوروپي ٻولين جا لفظ به گڏجي ويا.

اُن کان پوءِ ترخانن ۽ اُن بعد سن ١٥٩١ع ۾ مغلن سنڌ تي پنهنجو اقتدار حاصل ڪيو. اڪبر جي ڏينهن ۾ هندو مسلم ايڪتا جو ٻج ڇٽيو. ٻئي قومون هڪٻئي جي وڌيڪ ويجهو آيون. سنڌي ساهت پڻ بيحد ترقي ڪئي. پر اورنگزيب جي وقت ۾ وري هندو مسلم نفاق وڌي ويو ۽ مغلن جي زواليت ڪارڻ سنڌ ۾ ١٧٣٧ع ۾ ڪلهوڙن جو راڄ برپا ٿيو.

ڪلهوڙا عباسي خاندان مان هئا. رعيت هننکي پير ڪري

ماڃيندي هئي ته حاڪم به ڪري ماڃيندي هئي. هُنن جي ڏينهن ۾ سنڌي ساهت ڪافي ترقي ڪئي. شاهه عبداللطيف ۽ ساچل جهڙا شاعر هِن زماني جا آهن.

سن ۱۸۰۲ ۾ ٽالپرن جي چوياريءَ ڪلهوڙن کان واڳ کسي پنهنجي هٿ ڪئي ۽ ۱۸۴۳ع تائين سنڌ تي سندن راڄ هئو. اِن بعد راڄ جون واڳون انگريزن جي هٿ ۾ آيون. انگريزن کان پهرين درباري ٻولي فارسي هئي، انڪري سنڌيءَ متان فارسيءَ جو اثر ڪافي هئو. پر انگريزن سنڌي ٻوليءَ کي تسليم ڪيو ته اِن بعد سنڌي ٻوليءَ ۽ ساهت بيحد ترقي ڪئي. اِن عرصي ۾ انگريزيءَ جا ڪيترا لفظ سنڌي ٻوليءَ ۾ داخل ٿيا. سن ۱۹۴۷ ۾ ملڪ جي ورهاڱي بعد سنڌ جو سڄو علائقو پاڪستان جو حصو بڻيو ۽ اڃا تائين اُهو پاڪستان جو حصو آهي. هندو جيڪي پاڪستان مان لڏي هندستان جي الڳ الڳ حصن ۾ اچي رهيا آهن اُنهن سنڌيءَ کي مڪاني ٻولين جي لفظن سان مالامال ڪيو آهي. البت پاڪستان ۾ سنڌيءَ تي اُردوءَ ۽ فارسيءَ جو زور وڌندو پيو وڃي.

هن مان اِهو ظاهر آهي ته سنڌي ٻوليءَ پنهنجيءَ اوسر جي سفر ۾ ڪيترين ٻين ٻولين جا اثر جهٽيا آهن. اُنهن مان ڪي ٻوليون ته سنڌ جي حاڪمن جون هيون، جن پنهنجين ٻولين جو واهپو پنهنجيءَ حڪومت لاءِ ضروري سمجهيو ۽ ڪِن ٻين ٻولين سان واپاري ۽ سماجي توڙي سيپتڪ ناتا جوڙڻ ڪري اُنهن جو ڪجهه اثر سنڌيءَ تي ٿيو آهي. سنڌيءَ مڙني ٻولين کان اڳاٽي هئڻ ڪري ٻين ٻولين جي نحوي سٽاءَ کي ته پاڻ تي حاوي ٿيڻ نه ڏنو، البت هُنن جي لفظن کي جهٽي ۽ اُنهن کي

پنهنجي سٽاءَ موجب لپي ناهي پنهنجو ئي حصو بڻائي ڇڏيو. سنڌيءَ ۾ جن ٻولين جي لفظن جو خزانو نظر اچي ٿو اُنهن مان ڪي هي آهن :-

ڪولن سنٿالن جي ٻولي - ڄاڻن جي چوڻ موجب ڪول ۽ سنٿال ته سنڌو گهاٽيءَ ۾ ئي رهندا هئا. اُنهن جي ٻوليءَ جا ڪيترا اُهڃاڻ اسان وٽ ملن ٿا. پاڻ لفظ اسان وٽ اُنهن جي ٻوليءَ مان آهي. سنٿالي پنهنجي ٻڪيءَ کي چون ماڻجهي (بهادر). هُنن وٽ ماڻجهي ٿان به آهن. اسين به ماڻجهي لفظ جو استعمال ڪندا آهيون اسان وٽ به ديوي ٿان آهي. تنهن کانسواءِ آسٽرڪ ٻوليون جن جي شاخ سان هنن ٻولين جي مشابهت ڏسجي ٿي، اُنهن ٻولين مان اسان وٽ لفظ ناريل، ڪيلو، پان، سوپاري، هئڊ، ادرڪ، واڱڻ وغيره آيل آهن. اِن کانسواءِ پان کائڻ جي عادت، ڄانورن جي پوک جو طريقو، ڏرمي ڪارين ۾ هئڊ ۽ سندور جو واهپو وغيره به سنڌي سڀيتا کي ڪولن ۽ سنٿالن جي طرفان مليل آهن.

دراوڙي ٻوليون - ڪولن ۽ سنٿالن بعد سنڌ ۾ دراوڙ آيا ۽ سنڌي ٻولي ۽ دراوڙي ٻوليون هڪٻئي جي ويجهو آيون. اڄ به سنڌ ۾ ماڇي، جهبير ۽ اوڏ ذاتيون دراوڙن جون آهن. ڪڙمي ۽ چٽٽي لفظ اسان وٽ دراوڙن وٽان ئي آيا آهن. تيليگو ۾ اسان وانگر ئي 'ڪِڪ' لفظ ڪم اِيندو آهي. دراوڙي کيتيءَ جو ڪم ڪرڻ وارن کي ڪڙمي چوندا آهن. مٽي مائٽيءَ جا لفظ (سنڌيو وغيره). اِتي ڏڪر راند ۾ ٻڪ، لين، مون وغيره. ٻارن جي راند 'اِرچڪ مرچڪ ڏاٽا ترچڪ' ۾ ڪيترا لفظ جهڙوڪ ڪنار (ڪٽار)، ڪوٽ (قلعو)، ڪٽ (ڪٽ)، موتي، نير (پاڻي)، هڱ، ڪرپس (ڪپه)،

ٻل (ٻر) وغيره ٻه دراوڙي ڀاشا وٽان سنڌيءَ کي مليا آهن. پٽڻ ۽ پاٽڻي لفظ ٻه ساڳئي معنيٰ ۾ ڪم ايندا آهن. سيتڪ سطح تي پکين ۽ هاٿين کي پالڻ جو طريقو، ڪپه اُٽڻ جي ريت، لڪڙيءَ ذريعي ڇانورن جي پوک، اناج جي وائڻ ۽ پيسائيءَ سان واسطو رکندڙ لفظ، ايتري قدر جو مورڙني آواز ٻه دراوڙن وٽان آيا آهن.

سنسڪرت - آرين جي آمد سان سنسڪرت جو واهپو سنڌ توڙي هند ۾ ڪافي وڌي ويو. سنڌيءَ سميت سڀني ڀارتي ٻولين سنسڪرت کان گهڻو ڪجهه حاصل ڪيو. سنڌي پڻ پٺتي نه پيئي. پر سنڌيءَ جي حالت ۾ حاصلات هڪ طرفي نه رهي. سنڌيءَ ٻه سنسڪرت کي گهڻو ڪجهه ڏنو. تنهن هوندي ٻه آرين جي گهڻ ڪريءَ گهٽي وقت جي وهنوار ڪري سنسڪرت سنڌيءَ سميت هند جي سڀني ٻولين تي ايتري قدر ڇانئجي ويئي جو وقت پئي سنسڪرت کي ئي سڀني ٻولين جي جنني ڪري سمجهيو ويو.

يونانين جي ڪاهه ڪري ڪيترا يوناني لفظ سنڌن اصولڪي يا بدليل روپ ۾ سنڌيءَ ۾ شامل ٿي ويا. جهڙوڪ :-

[illegible]	<	چپير	ننوس	<	ننيو
ڪانا	<	ڪانو	ڇرو	<	ڇوڙ
اوِن	<	آنو	پيمن	<	پيسن
گيرن	<	ڳورو	چوئٽي	<	چوٽي
ميل	<	ميلو، ميرو	نيروس	<	نير
گيرو	<	گهيرو	ڪوٽيلي	<	ڪٽوري
مائگرو پولس	<	ڳارو (پسيل مٽي)	پولئوس	<	پيلو

ترڪن ۽ منگولن وٽان سنڌيءَ هيٺيان لفظ ڪنيا آهن:-

ڪارو، خان، اولو، گوه، چمچ، سلوار، بورچي، شاگرد، داروغو، ڪوتوال، تنخواه، ڏکو، بغدي، باختي، بلغاري.

عربي - عربن جي حڪومت اچڻ ڪري ۽ آن بعد فارسي ٻوليءَ جي واپسي ڪري عربي ۽ فارسي ٻولين کان سنڌي ٻوليءَ گهڻو ڪجهه حاصل ڪيو آهي. صوتياتي سطح تي عربي آواز (ف، ز، ق، خ، ۽ غ) سنڌي الئيوسٽا جو حصو بڻجي ويا. اُن کان پوءِ عربيءَ جا ست حرف (ع، ح، ث، ص، ض، ط، ۽ ظ) به سنڌيءَ جو حصو بڻجي چڪا آهن. جيتوڻيڪ انهن جو اُچار سنڌي ٻوليءَ ۾ سنڌي صوتياتي سٽاءَ موجب ڪيو ويندو آهي. جو آهي (ا. ه. س. س. ز. ت. ز). عربي لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ حرف علت نه ايندو آهي، پر سنڌيءَ جن عربي لفظن کي پاڻ ۾ جذب ڪيو، اُنهن جي پُٺيان حرف علت جوڙي سنڌي روپ ڏنو. جهڙوڪ:-

عربي	سنڌي	عربي	سنڌي
عذاب	عذاب	فتنه	فتنو
دفتر	دفتر	فائده	فائدو
تنقيد	تنقيد	قصه	قصو
منزل	منزل	ذخيره	ذخيرو
اديب	اديب	جثه	جثو
صاحب	صاحب	[illegible]	[illegible]

ڪيترين عربي اڳياڙين سنڌي، عربي ۽ فارسي لفظن سان گڏجي ڪيترا مرڪب لفظ جوڙيا آهن. جهڙوڪ:-

اڳياڙي لفظ

شيو - شيرو قند، شيرابند.

بالا - بالادست، بالاتنگ.

ساڳيءَ طرح ڪيترين سنڌي اڳياڙيون ۽ پڇاڙيون عربي فارسي لفظن ۾ ڳنڍي نوان لفظ جوڙيا ويا آهن. جهڙوڪ :-

آن - انلائق، اڻواقف

آڻو - ڪيپائڻو.

آڻو - حاڪماڻو، غريباڻو، فقيراڻو

اڪو - رئيسڪو

اسمن، فعلن وغيره جي جوڙڻ ۾ به سنڌيءَ پنهنجا قاعدا لاڳو ڪري ڪيترا لفظ خود ۾ جذب ڪري ڇڏيا. حرف جر واسطي ۽ حروف ندا 'يا ، الا، افسوس، اُف، شال، حيف' سنڌيءَ ۾ عربيءَ مان ايا آهن. ٻيا عربي لفظ جيڪي سنڌيءَ ۾ بدليل صورت ۾ ملن ٿا اُهي آهن - مزدور مان مزور، آقا مان آغا يا آڳو. همت مان همٿ، قُل مان قُر، بندوق مان ڏنبوق.

فارسي - انگريزن جي راڄ کان پهرين تائين فارسي ٻولي سنڌ جي درٻاري ٻولي هئي، انڪري سنڌيءَ ۾ فارسي لفظ به گهڻا ٿا ملن. ڪيترن سنڌي شاعرن ۽ ودوانن شعر ۽ ٻيون رچنائون فارسيءَ ۾ ڪيون آهن. ايتري قدر ويجهو اچڻ جي باوجود فارسي ٻولي سنڌيءَ جي صوتياتي، صرفي ۽ نحوي سٽاءَ تي ڪو اثر نه ڪري سگهي. لفظن جو خزانو البت تمام گهڻو سنڌي ٻوليءَ کي عطا ڪيو اٿس.

اهو اثر عربيءَ وانگر اڳياڙيون يا پڇاڙيون ڳنڍڻ سان مرڪب لفظ ناهڻ ۽ فارسيءَ جي ڍنگ سان مرڪب لفظ جوڙڻ وغيره ۾ نظر اچي ٿو. ڪيترا لفظ ته ڪجهه فرق سان سنڌيءَ ۾ شامل ڪيا ويا آهن. پر سڀني لفظن کي سنڌيءَ جي سٽاءَ موجب سي ڪم آندو آهي. جهڙوڪ :-

فارسي		سنڌي	فارسي		سنڌي
پالان	-	پلاڻ	شگون	-	سڳڻ
پيرهن	-	پهراڻ	كان	-	کاڻ
نيام	-	مياڻ	پنجه	-	چنبو
جوج	-	چوزو	مرهم	-	ملم

فارسي اڳياڙي		سنڌي لفظ
در	-	دراصل
بي	-	بيوقوف، بي وقت
با	-	باوفا، باعزت
نا	-	نالائق
بد	-	بدبخت، بدنصيب، بدصورت
بر	-	بروقت، برطرف
كم	-	كمبخت، كمفهم

فارسي پڇاڙي		سنڌي لفظ
باز	-	دغاباز.
دان	-	قلمدان، شمعدان
گار	-	خدمتگار، پرهيزگار، آبادگار
انداز	-	نظرانداز
مند	-	ضرورتمند، صحتمند
آر	-	گفتار، رفتار، ديدار
دار	-	جوابدار، عهديدار، مالدار
سار	-	خاكسار
گي	-	شرمندگي، آسودگي

ٻيا مركب لفظ آهن روزوشب، صبح و شام، بحر وبر، آمدورفت، گفت و شنيد، درج به درج، سال بسال، وقت بوقت، در به در، روز بروز.

فارسي فعلن جي مصدر ۽ امر ۾ پڇاڙيون ڳنڍي سنڌي فعل ۽ اسم ٺاهيا ويا آهن.

آزمودن (آزماءِ) > آزمائڻ، آزمائش؛ باخشيدن (بخش) > باخشڻ، باخشش؛ فرمردن (فرماءِ) > فرمائڻ، فرمائش.

حرف جملا اگر ۽ مگر سنڌيءَ ۾ فارسي ٻوليءَ مان آيا آهن.

انگريزن جي راڄ سان سنڌي ٻوليءَ ۾ انگريزي ۽ ٻين يورپي ٻولين جا ڪئين لفظ جذب ٿي ويا آهن. پورچوگيز، لاطاني ۽ اسپيني وغيره ٻولين جا ڪجھ لفظ ته پهرين ئي سنڌيءَ ۾ اچي چڪا هئا. پر جيڪي انگريزيءَ ۾ شامل هئا. اُهي پوءِ انگريزن جي راڄ ۾ سنڌي ٻوليءَ جو حصو بڻجي پيا. هِن حالت ۾ پڻ سنڌي ٻوليءَ انهن سيني لفظن کي پنهنجيءَ سٽاءَ موجب ڪم آڻي اُنهن کي سنڌي ٻوليءَ جو حصو بڻائي ڇڏيو آهي. اهڙا لفظ آهن :-

لاطاني لفظ - **ڪوڪو > ڪوڪي؛ ورس > وڙيل؛** اسٽرر > **سٽڻ؛ ائن > ۽؛ پڻ؛ ميئر > مهراڻ؛ سرس > سسپس؛ اکر > اکڙ؛ ووڪو > واڪو؛ ترڪري > ترڪ تال؛ فارر > قاڙڻ؛ ڊِڪنس > ڊنگ؛ لئٽرو > لٽيرو؛** وغيره.

پورچوگيز لفظ - **آپوسي، پائري، پادري، پِستول، پيپ، ڦيٽ، ڪمرو، نيلام** وغيره.

ڊچ لفظ - **تڙپ، لعل پاڻ**، ٻئي لفظ پٽني راند ۾ ڪم ايندا آهن.

فرينچ لفظ - **ڪارتوس**

انگريزي لفظ - انگريزن جي سو سالن جي راڄ ۾ ته اسانجي مشورتي ئي انگريزن کان متاثر ٿي چُڪي آهي. اسين هر ڪنهن ڪم ۾ انگريزي لفظن جو

استعمال ٿا ڪريون ۽ ڏينهن ٻن نوان نوان نڪرندي انهن سنڌي ٻوليءَ ۾ داخل ٿيندا پيا وڃن. هندستان ۾ اچڻ بعد ته سنڌيءَ ۾ هندستان جي جدا جدا ٻولين جا ڪيترا لفظ به شامل ٿي چڪا آهن ۽ انهن جو تعداد ڏينهان ڏينهن پوءِ وڃي پيو وڌندو. پر هڪ ڳالهه جيڪا اهم آهي، اُها هيءَ ته سنڌي پنهنجي سڃاڻ ڪي قائم رکي ويٺي آهي

ٿري ٻوليءَ جي اوسر

ڪيترا ٿري ٻوليءَ کي ڍاٽڪي ٻولي به چون ٿا پر جنهن کي اسين ڍاٽڪي ٻولي ٿا چئون. اُها دراصل راجستاني ٻوليءَ جي اُپياشا آهي. ٿر ۾ ڍاٽڪي ٻولي ٻولي ٻولي ڳالهائيندا آهن. ان حوالي ۾ گريئرسن ڍاٽڪي ٻوليءَ جا ٻه قسم ڄاڻايا آهن - هڪڙي ٿاريلي يا ڍاٽڪي جيڪا سنڌ جي ٿر ۽ پارڪر واري ايراضيءَ ۾ ڳالهائي ويندي آهي ۽ ٻي ڍاٽڪي ٿاڙي جيڪا اولهه راجستان جي مارواڙي اُپياشا آهي. هندستان ۾ ٿاريلي ٻولي ٿر جي شڪارين ۽ ائون، ڪاسٽ ماڻهن ڌاران ڳالهائي ويندي آهي

ٿر: ٿر پار ڪر لفظن جو هڪ حصو آهي. ٿر کي ٿا به چوندا آهن. ٿر جو مطلب آهي واريءَ وارو علائقو. ٿر واري پاسي ۾ ڏيپلو، مٺي، ڇاڇرو، عمرڪوٽ، کپري تعلقي جون ٿي ديهون ۽ ننگرپارڪر تعلقي جا ست تپا شامل آهن. ٿر پار ڪر لفظن جو ٻيو حصو ... به مختلف آهي ان کي چئو ٻه ... پارڪر لفظ پار اڪر مان ٺهيو آهي. اڳي ننگرپارڪر ۽ ڪڇ جي وچ ۾ ڪاري ڍنڍ ۽ ماڻهو اِها ڪاري پار ڪري ڪڇ طرف وڃڻ ڪرڻ لاءِ عام جام ويندا هئا ته چوندا هئا ڪاري پار ٿا وڃون. ...

پنهنجي پر ناري يا پار اُڪر لفظ پارڪر بڻجي پيو

ٿر تي هو نالو ڪيئن پيو ان باري ۾ جيڪي سبب ڏنا ويا آهن انهن مان مُکيه آهي سنسڪرت جو لفظ ستل [illegible] جو مطلب برسات کانسواءِ بيابان آهي **بيابان کي سنسڪرت ۽ هنديءَ ۾ "مروستل" چوندا آهن.** "ستل" لفظ جو اڳيان بگڙيل ٿيو "تل" يعني خشڪ زمين پوءِ تل جو بگاڙ ٿيو "ٿر". ٿر ۾ واريءَ جون ڀٽون تمام گهڻيون آهن جي [illegible] کان ڏکڻ اولهه طرف ٿيندو وڃي **اهي واريءَ جون ڀٽون آتم جي پن ندين هاڪڙو ۽ مهراڻ جي سُڪي وڃڻ ڪري سندن پيٽن ۾ موجود واريءَ ڪري بڻيون آهن.**

ٿر جي تاريخ به تمام پراڻي آهي. ٿر جيترو ننڍڪ سنڌ جو [illegible] حصو آهي. تنهن هوندي به ٿر جي [illegible] ڪري ۽ آتي آبادي گهٽ هئڻ ڪري سنڌ جي [illegible] جو رُخ ان طرف جاري نه رهيو آهي. البت **سومرن ۽ سمن جي وقت ۾ هن حصي ڌانهن سيني جو ڌيان ويو. چاڪاڻ ته سومرا چاهي سما ڪجهه عرصي کان هن حصي تي راڄ ڪندا آيا هئا ۽ تنهن کان سواءِ حاڪمن سان واسطو رکندڙ ڪيترييون واردارتون اِن عرصي ۾ ٿيون جن** [illegible] سنڌ جي لوڪ ڪهاڻين جو روپ ڌاري ڪيو ۽ [illegible] رچناڻن ۾ امر ڪيو.

تاريخن جي حوالي مان معلوم ٿو ٿئي ته **ٿر جي حصي تي راجسٿان جي راجپوتن، پرمار ڪُر جي راجائن جو راڄ ٩٩٦ ع ۾ هئو. اِن وقت الور، امرڪوٽ ۽ ننگرپارڪر مارواڙ جي راجا ڌرٽي ٻڙاه جي مت ۾ هئا.** [illegible] جو راڄ [illegible] پاڻ کي [illegible] جوڳراج امرڪوٽ تي راڄ

ڪندو هئو. جيئن تہ راجا مارواڙ جو هئو تہ سندس رعيت ۾ بہ ڪيترا ئي ڄڻا مارواڙ کان لڏي آچي اُتي رهيا. اِن ريت ٿري ٻوليءَ تي مارواڙي ٻوليءَ جو اثر پيل آهي.

يارهين صديءَ جي وچ ڌاري پرمارن کان سومرن امرڪوٽ هٿ ڪيو. سومرا اصل هندو هئا. تاريخ نويسن جي چوڻ موجب هو يادو راجپوت هئا جي پوءِ مسلمان ٿيا. سومرا عربن جي ڪاھ وقت ئي سنڌ ۾ هئا. سنڌ فتح ڪرڻ بعد هُنن سومرن کي سنڌ جو صوبيدار بڻايو. وقت پئي ڪٿنن ٿر جو ڪجھ حصو پرمار راجپوتن کسي ورتو ۽ هو ٿوري حصي جا مالڪ هئا. سومرن پوءِ يارهين صديءَ جي وچ ڌاري پرمارن کان امرڪوٽ کسي راڄ پنهنجي قبضي ڪيو. سومرن جي سردار ٻِن سومار کي غزنوي گهراڻي جي پوين حاڪمن ملتان جو نواب مُقرر ڪيو. اهڙي طرح ۱۰۵۱ع ۾ هو سڄي سنڌ جا حاڪم بڻجي ويا.

جوڌپور رياست ۾ سوڍن راجپوتن جو راڄ هئو. اُنهن جي راجا چار راءِ جي پُٽ سوڍي کي ٿر ۾ رتوڪوٽ جو حصو مليو. هُن ۱۱۲۵ع ۾ اُتي سوڍن جو راڄ برپا ڪيو. سندس ڪُل مان راجديو ۱۲۲۶ع ۾ امرڪوٽ جي سومرن کي هارائي ٿر جو حصو پنهنجي هٿ هيٺ آندو. اِهو حصو وٽن ۱۳۵۵ع تائين رهيو. سومرن کي ٿٽي مان ۱۳۵۱ع ۾ سمن جي حاڪم ڄام انڙ پڇائي ڪڍيو تہ هو ۴ سالن بعد وري امرڪوٽ طرف وڌيا. جتي هُنن ۱۳۵۵ع کان ۱۴۳۹ع تائين راڄ ڪيو.

سن ۱۴۳۹ع ۾ راڻي همير سوڍي سومرن کان امرڪوٽ جو علائقو هٿ ڪري ٿر تي پنهنجو قبضو ڪيو. ٿٽي وارو حصو ڪڇ جي ويجهو هئڻ ڪري گجرات جا ڪيترا ماڻهو اِن حصي ۾ اچي رهيا هئا. اِن ڪري هنن جي

ٻوليءَ تي گجراتيءَ جو اثر پڻ هئو. جڏهن سوڍن امرڪوٽ هٿ ڪيو تہ ٿري ٻوليءَ سان لڙه وچڙ ۾ اچڻ ڪاڻ ٿريءَ ۾ گجراتيءَ جا لفظ پڻ اچي ويا.سوڍن جي حڪومت امرڪوٽ تي ١٤٣٩ع کان ١٧٠٩ع تائين رهي. پوين ڏينهن ۾ هو ڪڏهن سنڌ جي بادشاهہ تہ ڪڏهن دهليءَ جي بادشاهہ جا نالي ماتر تابعدار ٿي رهيا ۽ ڪڏهن وري اُنهن جي ڪمزوريءَ جو فائدو وٺي خودمختيار ٿي رهيا.

١٧٠٩ع ۾ دهليءَ جي بادشاهہ شاهہ عالم امرڪوٽ جو علائقو جوڌپور جي راجا اجيت سنگ کي ڏنو. پر جلدي سوڍن اِهو علائقو پنهنجي قبضي هيٺ آندو. هُنن کان وري نورمحمد ڪلهوڙي امرڪوٽ جو قلعو هٿ ڪيو. پر رعيت سوڍن کي ئي حاڪم مڃڻ لڳي. اِنڪري لاچار ٿي هن ڪجھ ڍل ڀري سوڍن کي ملڪ واپس ڪيو.

١٧٨٢ع ۾ جڏهن مِيان عبدلنبي ڪلهوڙي، مير فتح علي خان سان جنگ جوٽڻ لاءِ جوڌپور جي راجا ٻڄيہ سنگ کان مدد گهري تہ اِن مدد جي بدلي هُن کي امرڪوٽ جو قلعو ۽ پرڳڻو ڏنائين. جوڌپور جي راجا اُتي پنهنجا صوبا مُقرر ڪيا. سن ١٨١٣ع تائين ٿر جو علائقو جوڌپور جي راجا جي هٿ ۾ رهيو.

جيستوڻڪ ميرن جوڌپور جي راجا سان عهدنامو ڪيو تہ هو امرڪوٽ ۽ هُن سا لاڳو علائقي تي پنهنجو حق نہ ڄاڻائيندا، پر سن ١٨١٣ع ۾ جڏهن مارواڙ ۾ ڏڪر پيو تہ جوڌپور جو راجا پنهنجي صوبيدار کي حڪومت هلائڻ لاءِ پيسا نہ پهچائي سگهيو. اِنڪري امرڪوٽ جي قلعي ۾ رسد ۽ بارود گهٽجي ويا. اُن حالت جو فائدو وٺي مير ڪرم علي خان امرڪوٽ جو علائقو هٿ ڪيو. هُن

پوءِ سچي ٿر پارڪر تي پنهنجي حڪومت برپا ڪئي. ٿر ۾ ميرن جي حڪومت تہ برپا ٿي، پر سوڍا پوءِ بہ هُننکي ڀِل ڏيڻ کان آناڪاني ڪندا هئا. اُنهن کي پنهنجو زيردست بڻائي رکڻ لاءِ ميرن ٿر ۾ ڪيترا قلعا اڏايا ۽ پوءِ اُتي قلعيدار ۽ سپاهي مقرر ڪيا. اهڙيءَ طرح ميرن ٿر کي پنهنجي هٿ هيٺ رکيو. ١٨٤٣ع ۾ انگريزن مياڻيءَ جي لڙائيءَ ۾ ميرن کي هارائي سنڌ پنهنجي قبضي ڪئي ۽ ١٨٤٧ع کان اُن کي بمبئي کاتي سان لڳائي سنڌ ڪمشنر جي نظر هيٺ رکيائون. ١٩٣٥ع جي گورنمينٽ آف اِنڊيا ائڪٽ هيٺ سنڌ جدا علائقو بڻيو. اِنهيءَ عرصي ۾ ٿرپارڪر کي حيدراباد ضلعي سان گڏي حڪومت هلايائون. پر پوءِ وري اُن کي ڌار ڪري اُتي ڊپٽي ڪميشنر مقرر ڪيائون.

مٿئين بيان مان صاف ظاهر آهي تہ ٿريءَ تي مارواڙي ۽ گجراتي ٻولين جو اثر وڏيڪ آهي ڇاڪاڻ تہ هوءَ اُنهن ٻولين جي لڙه وچڙ ۾ گهڻو رهي آهي. مثال طور هيٺ ٽنهي ٻولين جا اهڙا لفظ ڏنل آهن جنجو روپ ۽ معنيٰ ٻئي ساڳيا آهن.

ٿري	مارواڙي	گجراتي
هيڪ	هيڪ	ايڪ
ٻُ	ٻي	ٻي
ٽن	ٽِين	ٽرڻ
نِو	نو	نو
ڏسِ	دس	دس
ويس	بيس	ويس
اُڳنويس	-	اوگڻيس
هون	هون	هون

مهانجو، مانجو	مانجو	مارو
او	او	تيئو
اوئيرو	اُويرو	-
اوئانرو	اُوانرو	-
هٿ	هٿ	هاٿ
انک	انک	آنک
پيسو	بئسو	تيسو
سونو	سون	سوڻ
رپو	رپو	رُپُ
پاپ	باپ	باپ
لگائي	لگائي	-
وهو	وهو	وهو
ڪوڻ	ڪوُڻ	ڪُڻ/ڪَوڻ
پڻ	پڻ	پڻ
ڪوئيني	ڪوني	-
ٻڙد	بلڊ	ٻڙد
هون ماراڻ	هون ماران	هون مارُن
ڳيو	ڳيو	ڳيو
وارتا	-	وأرتا
رمڻ	-	رموُن
ويهلو	-	وهيلو
پاڇي	-	پاڇي
جيمڻ	-	جيموُ
سيرڻ	-	سيلوُ
ياتريائي	-	يتريائي
بيباڻ	-	ويوڻ/ويواڻ

نہ — انهي

ٿري ٻولي شروع کان ئي صرف ڳالهائڻ ۾ ايندي آهي. ان ۾ لکيت ۾ ڪو بہ ساهت نہ آهي. شروع ۾ سوڍن گجرات کان اچي ٿر ۾ پنهنجو راڄ قائم ڪيو تہ هُنن مکاني ٻوليءَ ۾ گجراتي ٻوليءَ جا لفظ ۽ ڪجھ قدر نحوي سٽاءُ بہ شامل ڪيو. ٿري ٻوليءَ جا اصولڪا ڳالهائيندڙ راجستان کان آيل هئا، جنهن ڪري ٿري ٻوليءَ ۾ مارواڙي لفظ ۽ نحوي سٽاءُ بہ شامل آهن. جنهن وقت سنڌ ٻامبي پريزيڊنسيءَ جو حصو هئو تڏهن گجرات جا ڪيترا ئي ماڻهو ٿر ۾ آيا ۽ ١٩٣٥ع تائين جڏهن سنڌ کي بمبئيءَ کان جدا ڪري الڳ صوبو بڻايو ويو ٿر ۾ تعليم بہ گجراتيءَ ۾ ڏني ويندي هئي. اُن بعد سنڌيءَ جو واهپو ٿر ۾ وڌيو ۽ ٿر جا رهواسي لکپڙه لاءِ سنڌي ٻولي ڪم آڻڻ لڳا پر گهرن ۾ تہ ٿري ئي ڳالهائيندا آهن. ٿريءَ ۾ ڪي آواز سنڌيءَ جي آوازن کان ڦيرائي چوندا آهن. جهڙوڪ:-

(ٿ) بدران (ٽ)	ٿڌ -- ٽڊ
(ڌ) بدران (ڊ)	
(ٽ) بدران (ٺ)	ٽڪاڻو -- ٺڪاڻو
(ت) بدران (ٿ)	اِتي -- اِٿ
(ڊ) بدران (ڏ)	ڪنڊ -- ڪنڏ
(س) بدران (هي)	قاسي -- قاهي
(ه) بدران (س)	ساه -- ساس؛ ماه -- ماس
(ٺ) بدران (ڙ)	ماٺهو -- ماڙهو
(ڊ) بدران (در)	منڊي -- مندري
(ڍ) بدران (در)	ڏڍ -- ڏدر
(ٽ) بدران (تر)	ڪيٽ -- ڪيتر

ڪجھ لفظ پڻ سنڌي ٻوليءَ ڪان بدليل آهن. جئن تہ (ڪان) بدران چون (ڪنان) 'اي پئسا مون ڪنان وٺيج'. (ڇا) ۽ (ڇو) بدران (ڪوھ) ڪم آڻيندا آهن. 'تڙتي ڪوھ وڃان'. (پيءُ) بدران چون (پيئو). (ڏيپو) ۽ (سومار) بدران چون (ڏيپيو) ۽ (سوماريو). (پاڻ) بدران چون (اَپاڻ) 'اَپاڻ ڪي ڪسي ڪرڻي آئون راجي ٿيوڻ لائق اَهي'. (چڱو) بدران (ڀلو) صفت ڪم آڻيندا آهن. 'مور ڀلو ليئو (پوشاڪ)'. (گھٽو) بدران عام طرح چون (گھڻ) 'گھڻ ڏينھ نہ ٿيا'.

فرق جاٻيا ماڻ ٻنھي ٻولين جي صرفي، صوتي ۽ نحوي بناوتن ۾، جيڪي اِڱتي هلي ڏيڪاريون ويبون آهن، تن ۾ ڇاڻايل آهن.

سنڌي ۽ ٿري ٻنھي ٻولين ۾ حرفن جي ڀيٽ ڪندي ميتان فرق معلوم ٿين ٿا.

حرف علت

سنڌيءَ ۾ (اَ)، (آ)، (اِ)، (اِي)، (اُ)، (اوُ)، (اي)، (ايَ)، (او)، (اوَ)، ۽ (اَن) ڪُل ١١ حرف علت يا سورَ آهن. پر ٿريءَ ۾ (ايَ) ۽ (اوَ) سورَ نہ آهن. اُن ۾ ڪُل ٩ سورَ آهن، جن جا مثال آهن :-

اِينڊو	بيضو	اِڏو	ايٽو
اِيئيرو	هنجو	اووُئيرو	هُنجو
وِير	ويرَ	وير	دشمني (ويرُ)
تِل	تِرُ	تيل	تيلُ
اِٽ	هِتي	اُٽ	هُتي
پِتر	پتلُ	پُتر	پُٽُ (پُترُ)
[illegible]	پرشٽ	اوٿو	پَٽُ

تيل	تيلَ	تول	تورَ
ڏاڙُون	دارون	ڏارو	چارو (Fodder)
آجاد	آزادِ	اوجار	اوزارُ
آج	عاجُ	اَج	اَجُ

حرف صحيح

سنڌيءَ ۾ حرف صحيح يا وينجن ٥٢ آهن، پر ٺيٺ ۾ صرف ٣٢ آهن جيڪي هي آهن :-

Velar ڪنٺ وارا - ڪ ک گ گھ

Palatal تارونءَ وارا - ڄ ڇ ج جھ ي (Friction less)

Ratroflex چپ وارا - ٽ ٺ ڊ ڍ ڻ ڙ (Tremulant) ڏ (Impolosive) ڏوڪٽا

Dental ڏندن وارا - ت ٿ د ڌ ن س (Fricative) ل (Lateral)

Bilabial چپن وارا - پ ڦ ب ڀ م ٻ (Implosive) (ڏوڪٽا)

Labio-Dental ڏندن ۽ چپن وارا - و (Frictionless)

Alveolor - ر (Tremulant)

Glottal - ھ

سنڌيءَ ۾ عربيءَ ۽ فارسيءَ مان آيل وينجن ح، خ، ع، غ، ق، ص، ض، ط، ظ، ث، ذ، ز ۽ ف ٺيٺ ۾ نه آهن. تنهن کانسواءِ ء (همزو) توڙي ش به ٺيٺ ۾ نه آهن. سنڌيءَ جي چئن وينجنن ٻ، ڏ، ڳ، ۽ ڄ مان صرف پهريان ٻه يعني ٻ ۽ ڏ ٺيٺ ۾ آهن ۽ پويان ٻه يعني ڳ ۽ ڄ نه آهن. اُنهن جي جڳهه تي ج ۽ گ ڪم ايندا آهن. ٺيٺ ۾ (ح) بدران (ھ)، (خ) بدران (ک)، (ع) بدران (ا)، (غ) بدران (گ)، (ق) بدران (ڪ)، (ص) (ث) ۽ (ش) بدران (س)، (ض) (ظ) (ذ) ۽ (ز) بدران (ج)، (ط) بدران (ت) ۽ (ف) بدران (ڦ) ڪم اٿيندا آهن. (ء) همزي بدران

حرف علت (آ) کم آٽيندا آهن. ان کان سواءِ نڪان نڪندڙ آواز (ڳ) ۽ (ڄ) بہ ٿريءَ ۾ ڪونھن. (ڳ) بدران (گ) ۽ (ڄ) بدران (ج) کم آٽيندا آهن.

هيٺ ڏنل لفظن سان مٿي ڄاڻايل ڳالهيون صاف ظاهر ٿي بيهنديون :-

ڪبر	کجانو	ڳلت	جيٺ	سڪ(Doubt)
ڪباجي	ڪترو	ڳاجھ	جوتسي	ساجو
ڪماجوري	ڪبردار	ڳلامي	آقيس	سدي(Century)
ڪمسنر	ڪميس	ڳلڪند	ڏڳو	سبڪ(Lesson)
ڪرج	ڪسماجاج	ڳوڙسوڙ	تاويج	سمسان
ڪرقيو	ڳٽتي	جکم	نَسِل	ھڪُم
اڪسر	ڳيا	جروري	نماس(Exhibition)	ھَج
ڪاقي	ڳرا	جردالو	سنک(Conch)	ھمال(Coolie)

اِئين تہ جيڪي آواز ٿريءَ ۾ آهن ئي ڪون، اُنهن جو حوالو ڏيڻ ٺيڪ نہ آهي، پر سنڌيءَ مان ٿريءَ ۾ آندل لفظن جي اُچار جي خيال کان اِهو ڄاڻائڻ ضروري آهي تہ سنڌيءَ جي ڪھڙن آوازن کي ٿريءَ ۾ ڦيرايو ٿو وڃي.

سنڌيءَ ۾ لفظ جي پڇاڙيءَ ۾ (اَ)، (اِ)، ۽ (اُ) جو هلڪو اُچار ڪندا آهن. اُن جي آڌار تي سنڌيءَ جي صورتي سٽاءَ ۾ حرف علت لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ ايندي آهي، پر ٿريءَ ۾ ائين نہ آهي. ٿريءَ ۾ لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ (آ)، (اِي)، (اوُ)، (اي) ۽ (او) پڇاڙي ايندي، ٻيءَ حالت ۾ لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ حرف صحيح يا وينجن هوندو آهي. صرف هڪ لفظ ٻُ (ٻہ) ۾ اُ پڇاڙيءَ ۾ ايندو آهي. جيئن تہ چپا پت، پن، ڪُت، ٻُڪ، وغيره.

هتي ڏيڪاريل آهي تہ ٿريءَ ۾ (ش) بدران (س) کم

آئيندا آهن. پر سنسڪرت مان ورتلن لفظن جي حالت ۾ يا ڪِن سيتڪ حوالن ۾ (ش) جو اُچارڻ ڪندا آهن. ساڳيءَ طرح حرف علت (ايَ) جو اُچارڻ بہ انگريزيءَ مان اُڌارن ورتلن لفظن ۾ جئن جو تئن نظر اچي ٿو. جئن تہ:-

بسيٽ يا بشيٽ - بش شرٽ ايڪشن

سانتي يا شانتي - شانتي ڪَيلينڊر

سنڌيءَ جا ۴ نج آواز آهي - ٻ، ڏ، ڄ، ۽ ڳ. ٽريءَ ۾ اِنهن مان صرف ڀهريان (ٻ) ۽ (ڏ) ملن ٿا. اِهي ٻئي آواز ڪيترن لفظن ۾ جدا جدا روپن ۾ ملن ٿا. (ٻ) جو آواز بدلجي (ب) ٿو ٿئي ۽ (ب) جو آواز بدلجي (و) ٿيندو آهي. ساڳيءَ طرح (ڏ) جو اُچار بدلجي (د) ۽ (ڊ) ٿو ٿئي. مثال طور:-

واجو - ٻاجو؛ اوان -- آٻان؛ ڪبر -- ڪٻر؛ ٻاري -- باري.

اِن ڪانسواءِ ٽري ٻوليءَ ۾ هيٺيون تبديليون نظر اچن ٿيون. (ھ) جو اُچارڻ ڪيترن لفظن ۾ نہ ڪندا آهن: اِهي بدران چون اي، اوهان بدران آوان. (اي) جي اُچار کي (اين) ۾ تبديل ڪندا آهن: 'يلي بدران چون يلين' (او) جي اُچار کي بدلائي چون (اي): 'هاٿو بدران چون موئي'. ڪيترن لفظن مان نڪ جو آواز (ن) بلڪل ڪيي ڇڏين: جنهن، تنهن ۽ ڪنهن بدران چون جهن، تهن، ڪهن.

ہ يا ٻن کان وڌيڪ حرف علت يعنيٰ سور ڪٺا ہ هڪ لفظ ۾ نظر اچن ٿا.

سنڌيءَ توڙي ٽريءَ ۾ اِسمن جو ڦيرو جنس، عدد ۽ حالت انوسار ٿئي ٿو ۽ اِن جي مدنظر اِسمن جو روپ بدلجي ٿو. سنڌيءَ ۾ انهيءَ ڦيريءَ جو روپ ظاهر ڪرڻ لاءِ (اَ)، (آ)، (اُ)، ۽ (اي) جون اعرابون اسمن جي آخر ۾ جوڙيون

وينديون آهن.ساڳي حالت ٿريءَ جي به آهي. پر فرق اهو آهي ته سنڌيءَ ۾ اِسم جي اهڙن روپن ۾ جمع ۾ ڪو فرق نه هوندو آهي جڏهن ڪِ ٿري ٻوليءَ ۾ اهڙن روپن لاءِ فرق نظر اچي ٿو. مثال طور :-

سنڌي ٻولي				ٿري ٻولي			
گھوڙو	گھوڙي	گھوڙا	گھوڙن	گھوڙو	گھوڙي	گھوڙا	گھوڙان
هٿُ	هٿَ	هٿ	هٿن	هٿ	هٿ	هٿ	هٿان
هاٿي	هاٿيءَ	هاٿي	هاٿين	هاٿي	هاٿي	هاٿي	هاٿيئان
وڇون	وڇونءَ	وڇوُن	وڇُن	ٻڇو	ٻڇو	ٻڇو	ٻڇئان
راجا	راجا	راجا/راجائون	راجائن	راجا	راجا	راجا	راجائان
گھوڙي	گھوڙيءَ	گھوڙيون	گھوڙين	گھوڙي	گھوڙي	گھوڙين	گھوڙيان
ڪٽ	ڪٽ	ڪٽون	ڪٽن	ڪٽ	ڪٽ	ڪٽا تان	ڪٽان
سس	سس	سسون	سسن	ساسو	ساسو	ساسوئان	ساسوئان
ماءُ	ماءُ	مائون	مائن	ما	ما	مائين	مائيان

اِن لاءِ ايئن ٿو لڳي ته ٿري ٻوليءَ تي مارواڙي ٻوليءَ جو گهرو اثر آهي.

صفتن جي حالت ۾ سنڌيءَ توڙي ٿريءَ ۾ ٻن قسمن جون صفتون ملن ٿيون هڪڙيون خود مختيار ۽ ٻيون پروس يا پابند صفتون. ٻئي قسم جون صفتون جيڪي فعلن مان ٺهن ٿيون، اُهي سنڌيءَ جي صفتن وانگر روپ نٿيون بدلائين جهڙوڪ :-

سنڌي ٻولي		ٿري ٻولي	
پريلُ گلاس	پريل گلاس	پريل گلاس	پريل گلاس
پريلَ گلاسَ	پريلن گلاسن	پريل گلاسان	پريل گلاسان

ضمير پڻ اِسمن وانگر جنس، عدد ۽ حالت لاءِ

پاڇاڙيون ڳنڍي ڪم ايندا آهن: پر ائين سيني ضميرن سان لاڳو نہ آهي. ڪُجھ ضميرن ۾ پاڇڙيون ڳنڍي ڪم آڻبا آهن ۽ ڪي ضمير وري پنھنجيءَ اصولڪيءَ صورت ۾ ڪم ايندا آهن. ضمير خالص (Personal Pronoun) ۽ ضمير اشارو (Demonstrative Pronoun) ٻئي پاڇڙين ذريعي عدد ۽ حالت ڏيکارين ٿا. ضمير موصول (Relative Pronoun) ۽ ضمير جواب موصول (Correlative Pronoun) پاڇڙين ذريعي جنس، عدد ۽ حالت ٽنھي جو اِظھار ڪن ٿا. ضمير استفھام (Interrogative Pronoun)، ضمير مشترڪ (Raflexive Pronoun) ۽ ضمير مبھم (Indefinite Pronoun) بنا پاڇڙين ڳنڍڻ جي ڪم ايندا آهن. صرف ضمير استفھام (ڪوڻ) پاڇڙيون ڪم آڻيندو آهي.

ضمير خالص

هون	مَ، مِي، مھان	اَسين	اَسان
تون	تہ، تيِ، تھان	توهين، اَوهين، اِيين	توهان، اَوهان، ايان
اي، او	اِيئي، اوئي	اي، او	اِيئان، اوئان

ضمير اشارو

اي، او	اِيئي، اوئي	اي، او	اِيئان، اوئان

ضمير موصول

جِڪو، جِڪيِ، جِڪي، جِڪيِ		جِڪا، جِڪين	جِڪان، جِڪيان

ضمير جواب موصول

تِڪو، تِڪيِ تِڪي، تِڪيِ		تِڪا، تِڪين	تِڪان، تِڪيان

ضمير استفھام

ڪوڻ، ڪوڻ ڪيھيِ		ڪوڻ، ڪوڻ	ڪيھان، ڪيھيان

هتي بہ مارواڙيءَ جو اثر صاف ظاهر آهي.

انگ ھڪ، ٻہ، ٽي وغيره اِسمن وانگر حالت ڏيکارڻ

لاءِ پنهنجو روپ بدلائيندا آهن. انگن تي به مارواڙيءَ ۽
گجراتيءَ جو اثر نظر اچي ٿو. (ٻُ) انگ ئي اهڙو آهي
جنهن ٿري ٻوليءَ ۾ آخر ۾ حرف علت نظر اچي ٿو.
انگن جي ڦيري جي باري ۾ هيٺ ڄاڻايل آهي :-

منکر هيک	منکر هيکي	مونث هيک	مونث هيکي
ٻُ	ٻيئان	ٻُ	ٻيئان
ٽن	ٽيئان	ٽن	ٽيئان
چار	چاران	چار	چاران
پهلو	پهلي	پهلي	پهلي
ٻياجو	ٻياجي	ٻياجي	ٻياجي
ٽياجو	ٽياجي	ٽياجي	ٽياجي
چوٿون	چوٿين	چوٿين	چوٿين
پنجون	پنجوئين	پنجئين	پنجئين

فعلن جي اِستعمال ۾ ٿري سنڌيءَ وانگيان پنهنجو
سٽاءُ جوڙي ٿي. فعل لازميءَ (Intransitive) جي حالت ۾ فعل
جو تعلق فاعل سان هوندو آهي ۽ اِن وانگر ئي سنڌس ڦيرو
پڻ هوندو آهي ۽ فعل متعديءَ (Transitive) جي لاءِ مفعول
موجب وهنوار ڪرڻ ضروري آهي. ساڳيءَ طرح فعل متعدي
معروف (Active Voice) ۾ فعل فاعل سان لاڳاپو ڏيکاريندو آهي ۽
فعل متعدي مجهول (Passive Voice) ۾ مفعول فاعل جي جڳهه
وٺندو آهي ۽ فاعل ڳجهو هوندو آهي. هيٺين مثالن مان
ظاهر ٿيندو ته سنڌيءَ ۽ ٿريءَ جي فعلن جي روپ ۾
ڪهڙو فرق آهي :-

زمان حال		زمان ماضي		زمان مستقبل	
هون هلان تو	اسين هلان تا	هون هليو	اسين هليا	هون هليس	اسين هلسان
تون هلين تو	توهين هلو تا	تون هليو	توهين هليا	تون هليس	توهين هلسو

اوهلي تو   او هلين تا   او هليو   او هليا   او هلسي   او هلسين

سنڌيءَ ۾ فعل جي روپ ۾ (ڻ) هوندو آهي ۽ ٿريءَ ۾ به سڳيءَ طرح (ڻ) هوندو آهي. پر سنڌيءَ ۾ (ڻ) پٺيان حرف علت (اُ) به هوندو آهي جڏنهن ڪِ ٿريءَ ۾ اِهو حرف علت نہ ايندو آهي. تنهن کان سواءِ ٿريءَ ۾ فعل جو روپ (اڏاٽو)، (ڀڏاٽو)، (ڦراٽو) وغيره زمان ماضيءَ ۾ هيٺئين نموني ڪم ايندو آهي مثال طور 'اي نئون ٻڪوٺ اڏاٽو آهي (اڏيو آهي)': 'ايِ ٻڪوٺ نئون ڀڏاٽو آهي (ڀڏيو آهيْ)': 'ٻڪوٺ ڦراٽو آهي (ٻڪوٺ ڦريو ويو آهي)'.

(وَهڻ) فعل جو استعمال بہ (هلڻ) جي معنيٰ ۾ ٿيندو آهي. جئن تہ 'وراند تائين هتي ٿيو هو، پڇ وَهيو ڏيپلي (ٿپهريءَ تائين هو هتي هئو پوءِ هليو ويو ڏيپلي)'.

ٿري ٻوليءَ ۾ ڪي اهڙا بہ فعل آهن، جهڙوڪ (جاڻ) جيڪي راجستان ۽ گجراتي ٻولين جي سٿاءَ موجب هلن ٿا.

فعل معاون (.Aux) 'هئڻ' جيڪو ٻين فعلن سان گڏجي ڪم ايندو آهي، ان جي استعمال ۾ سنڌيءَ ۽ ٿريءَ ۾ فرق هيٺئين مثال مان معلوم ٿيندو.

سنڌي	ٿري		
آهيان. آهيون	آهان آهين		
آهين، آهيو	آهين، آهو		
آهي، آهن	آهي، آهين		
هوس، هئس	هتو، هتيِ	هئاسين، هيونسين	هتا، هتين
هئين، هئيئن	هتو، هتيِ	هئا، هيون	هتا، هتين
هو، هئيِ	هتو، هتيِ	هئا، هيون	هتا، هتين
هوندس، هونديس	هوئيس	هونداسين، هونديونسين	هوئسان

هوندين، هونديئن	هوئيس	هوندا، هونديون	هوئسو
هوندو، هوندي	هوئسي	هوندا،هونديون	هوئسِين

ظرف (Adverb)، حرف جر (Preposition)، حرف جملو (Conjunction) ۽ حرف ندا (Interjection) جي حالت ۾ ٻنهي ٻولين ۾ ڪو خاص فرق نہ آهي. نحوي سٽاءَ ۾ بہ اهي لفظ ٻنهي ٻولين ۾ ساڳيءَ طرح ڪم ايندا آهن. البت ڪي لفظ اهڙا آهن، جنهن جو روپ ٽريءَ ۾، سنڌيءَ کان مختلف نظر اچي ٿو. اهڙا لفظ ٽريءَ ۾ آڳاٽي وقت کان ڪم پيا اچن هميشہ ظرف ئي رهندا. اهڙا ظرف آهن (اَج)، (هٽي)،(هميسا)، (جِتَ)، (ڪِتَ)، (تِتَ)، (اندر)، (ٻاهر)، (ڏيمي)، (هرو ڀرو)، (جين)، (ڪين)، (نا)، (مَ)، (مَتي)، وغيره. پر ٻئي قسم جا ظرف جيڪي دراصل ضمير، اِسم يا صفتون آهن، اُهي ٻنهنجيءَ جڳہ جي ڪارڻ ظرف ٿي ڪم ايندا آهن. جهڙوڪ :-

اي رستو سٺو اَهي (صفت)   اِي سٺو هلي تو.(ظرف)

هونءَ تہ ظرف فاعل موجب نہ هلندو آهي، پر هن حالت ۾ ڪي ظرف فاعلن وانگر ٻنهنجو روپ بدلائيندا آهن. جهڙوڪِ :-

ڇوڪرو سٺو هلي تو	ڇوڪري سٺي هلي تيِ
ڇوڪرا سٺا هلين تا	ڇوڪرين سٺين هلين تين

حرف جر : ظرف وانگر حرف جر پڻ ٻن قسمن جا آهن. ظرف، اِسم، وغيره جيڪي حرف جر جي روپ ۾ ڪم ايندا آهن. پهرئين قسم ۾ (نا)، (سان)، (سين)، (لا)، (ڪان)، (اوڻ رو)، (جو)، (مِين)، (تي)وغيره شامل آهن.جئين تہ :-

رام اون **ڪتاب** لئي.   اِئي **نا** ڪينڪ ڪم.   ٻڪري رئي مٿي **تي** سنگ آهين.

اُهي جيڪي صرف حرف جر تي ڪم ايندا آهن ۽ ٻيا اُهي ٻئي قسم جا حرف جر آهن :-

مٿي جا. (ظرف)   ميلاج **مٿي** رک. (حرف جر)

اي **طرق** ٺاهوڪو آهي. (اِسم) اُئي ري **طرق** جا (حرف جر)

حرف جر (جو)، (رو)، ۽ (يو) هڪٻئي بدران ڪم ايندا آهن حرف جر (رو) ۽ (سمهو) جنهن لفظ سان لاڳو هوندا آهن، اُنهن جهڙو ئي روپ جملي ۾ ڏيکاريندا آهن. جئن ته :-

رام رو گهوڙو.   رام را گهوڙا.   رام ري گهوڙي.   رام رين گهوڙين.

او اِسڪول سمهو ئيو.   ڇوڪرا اِسڪول سمها جائين ٿا.   ڇوڪري اِسڪول سمهي جائسي.

حرف جر (مين)، بدران (اي) صرف ۽ حرف جر (کان) بدران صرف (آن) به ڪم ايندو آهي. جئن ته: گهر مين -- گهري. گهر مان (کان) -- گهر ان.

حرف جملو -- جيڪي لفظ حرف جملو تي ڪم ايندا آهن، اُهي هي آهن - (ن)، (پڻ)، (ڪا)، (ني تو)، (جي)، (ڪارڻ)، (تو) ۽ (ڪِ).

ڏکو ن ڳا ڪکر ڪائين تين.   اوات ڪونهي پڻ اوونئي روپائي مهين پيلو آهي.

رام **ڪا** سام ڪم ڪرسي.   اي ڪم ڪرني **تو** تنا مار پرسي.

جي هون مهنت ڪران ها **تو** جرور پاس ٿئان ها.   ڏڪري ري **ڪارڻ** ائي ري بي اجتي ٿئي.

جي هون جيتو آهاز **تو** اوماٿيو ڪرج جرور اُترنس. اوونئي ڪميو **ڪِ** منا جاتو آهي.

حرف ندا -- حرف ندا نريعي ٻه لفظ، ٻه فقرا يا ٻه جملا پاڻ ۾ ڳنڍيا ويندا آهن. ٿري ٻوليءَ ۾ جيڪي حرف ندا لفظ ڪم ايندا آهن اُهي آهن. (اڙي)، (او)، (واه واه) ۽ (هيلو) وغيره.

'اڙي ! او تو ياڳه وارو آهين'.   'او ڇوڪري ! پاڻي رو گلاس لئي آ'.

'هيلو ! ڪوڻ تو ٻولي ؟' 'واه واه ڪيهرا ني ٺاهوڪا ڳل لايو آهين. اِسم وغيره پڻ ڪڏهن حرف ندا جي روپ ۾

ڪم ايندا آهن.

(اِسم) 'ڇي ! اي ڪوئي ڪانو اَهي'. 'ڀلو ! اوُئي نا سڦڙ تا ملي اَهي'.
(ظرف) (اِسم) 'ڪهورا ! چور منا لُٽي گيا. **ڪي**! او ناتو آئي ؟ (ضمير)
(اِسم) **افسوس** ! ايئي او ٻاپ مري گيو.

ڪن لفظن تي وڌيڪ زور ڏيئي ڳالهائبو اهي تہ جيئن اُنهن جي معنيٰ چٽيءَ طرح ٻڌندڙن کي معلوم ٿئي ۽ پڻ اُن لفظ تي ڌنل زور ڪري اُن لفظ جي خاص معنيٰ سمجھ ۾ اچي. اهڙا لفظ گهٽي ڀاڱي (پڻ)، (فقط)، (وري)، (ساڳيو)، (ڪيترو)، وغيره معنيٰ ٻڌائيندا آهن. تريءَ ۾ اهڙا لفظ اِجهو هيءُ آهن :-

هون سائد بامبي بہ جائون. ڪيم سٺي لاچڙ ري **پڻ** ڪرين تي.
اووُئي نا اج **اي** جاٿو اَهي. او **ڀي** ڀُلي جاسي. آپ **وري** راگہ تي موهاجي تو.
مرد گهر مين پگ رکتي **اي** ڏکري رو پاچيو. تو ڪهرو **نا** ٺاهوڪر اَهين.
اي **ساگو** ج ماٿس آهي جڪي نا آسان ڪل ٻجار مين ڏٺو. اي **ڪٿو** نا ڊگهو پنکو اَهي.

تري ٻوليءَ ۾ نفي مطلب ڪيڻ لاءِ خاص ڪري ٿي لفظ (ڪون)، (مَ)، ۽ (نا) ڪم ايندا آهن. اِهي لفظ گهٽو ڪري جملي ۾ فعل کان پهرين ڪم ايندا آهن. (مَ).لفظ گهٽي ڀاڱي امر سان ڪم ايندو آهي. (نا) گهٽي ڀاڱي مصدر (Infinitive) سان ڪم ايندو آهي. جڏهن جملي جي آخر ۾ ايندو آهي تہ سنڌس روپ بدلجي (ني) ٿيندو آهي.
(ڪون) لفظ (آهي) سان گڏ ايندو آهي تہ (ڪونهي) جو روپ وٺندو آهي. ان بدران (ڪوئي ني) بہ ڪم ايندو آهي.
(ڪون) پنٽيان جڏهن فعل زمان حال ۾ ڪم ايندو آهي تہ اُناجو مطلب زمان مستقبل ٿيندو آهي.

هون ڪرسي تي **ڪون** ٻيٺو. پنکي هوا مين اُڏي **ڪون** تو. او روج **ڪون** تي آئي.
اَسين ٽپال آفيس مين **ڪون** جائون. هون ساهوڪار هئان **ني**. او گهري **ڪونهي**.

ڪيھي ري امانت ڦا موٽاڻ گناھ آھي.

ھيل تائين سنڌيءَ ۽ ٿريءَ جي وچ ۾ جيڪو تفاوت ڏيکاريو اٿم اُن کي وڌيڪ چٽيءَ طرح ڏيکارڻ لاءِ ھن ڀاڱي جي آخر ۾ ڪجھ مثال ٻتائيندس.

ٿر سنڌ جو حصو رھيو آھي. موئن جي دڙي وانگر ھتي بہ پھرين ڪول آيا. ڪولھي اڃا تائين ٿر ۾ آھن. ھو گجرات کا وڏي ھن طرف آيا. ٻڌ ڌرم ۽ جين ڌرم جا ڪيترا نشان ٿرپارڪر ۾ ملن ٿا. سومرن ۽ سمن جي وقت ۾ اُتي فارسي ٻوليءَ جو زور ھئو تہ ٿريءَ ۾ اِنھن جا لفظ بہ شامل آھن. جڏھن ڪلھوڙن ۽ ٽالپرن جي راڄ ۾ مسلمان لاڙ کان لڏي وڃي ٿر ۾ رھڻ لڳا تہ ھو سنڌي ڳالھائيندا ھئا. ٿر ۾ رھڻ ڪري ھنن بہ ٿري ٻولي اِستعمال ڪرڻ شروع ڪئي، پر ھنن جي ٻوليءَ ۾ سنڌيءَ جا ڪيترا لفظ ھوندا ھئا. جنھنڪري ٿريءَ ۾ سنڌي لفظ بہ شامل ٿي ويا. جڏھن ١٩٢٥ کان پوءِ سنڌيءَ ۾ تعليم ڏيڻ لڳا تہ سنڌيءَ سان انگريزي لفظ جيڪي وچولي سنڌيءَ ۾ بہ اچي ويا ھئا، اُھي ٿر ۾ بہ ڪم اچڻ لڳا ۽ اھڙيءَ طرح ٿريءَ ۾ انگريزي لفظ بہ شامل ٿيا. دراصل ٻنھي ٻولين جي لڙھہ وچڙ جو خاص ڪارڻ ھئو واپاري ناتا ۽ سماجي ۽ سياسي ناتا. اِنڪري لفظي ذخيرو تہ ٻنھي ٻولين جي ڏي وٺ ۾ گھڻو نظر اچي ٿو، پر نحوي سٽاءَ ٿي منجھن ڪا خاص تبديل نظر نٿي اچي.

شاھ عبداللطيف پنھنجي سفر جي دوران سڄي ٿر جو سير ڪيو ھئو. اِنڪري ھن پنھنجي رسالي ۾ سُر سارنگ ۽ سُر مارئي ۾ ٿر جي طبعي ڀاڱن، ٿر جي وٽن [illegible] پوٽن، ٿرين جي پوشاڪ، ٿر جي مندن ۽ ھر مند

۾ ٿرين جي وھنوار چاھي ڪاڏ خوراڪ جي باري ۾ ورڻن ڪيو آھي. ٿر جا ٽي حصا آھن - ڪاڻ، پاٽر ۽ ڍٽ. اِنھن ٽنھي جي باري ۾ شاھ صاحب فرمائين ٿا.

ھن منڊ مارو سنرا، 'ڪاٺر' ۾ خوشحال.
سَتيءَ سيئي ساريا، 'پاٽر' جا پھنوار
ڪِھَ مانڌاٽو، مڪٽي، ڍوئين پاسي 'ڍٽ'

ٿري مال سان گڏ جڳھ جڳھ گھمندا رھن. جتي مال لاءِ گاھ وغيره ڏسن اُتي ٽاٽو ڪري وھن.

جُھڙ ڦُڙ جت ٿيا، اُت اڏيا ئون پکڙا

ٿر جا ماڻھو سچو ڏينھن مال پٺيان جھنگ ۾ گذارين ۽ رات جو گھر موٽي اچي ڪچھريون ڪن.

ڏينھان ڏورن ڏٿ سين، راتيون ڪن رھاڻ

شاھ عبداللطيف ٿورڙن لفظن ۾ ٿر جو سمورو نظارو اکيان آڏي بيھاريو آھي.

ٿر ٿوھر، گھر جھوپڙا، پارڻ جَنين پوُھ،
اُٺا مينھن مليرتي، ٽھڪي اُٿيا ٿوُھ،
رات بہ منھنجي روح، سيئي سڄڻ ساريا.

ٿر جي گاھ جي قسمن جو ورڻن اجھر ھن ريت ڪيو آٿن.

آٽين ۽ چاڙھين 'ڏٿ' ڏھاڙي سومرا!
سٿا ڪيو سيد چئي، 'سانئون' سڪائين،
منجھان 'لنب' لطيف چئي، چانور ڪيو چاڙھين،
پلاءُ نہ پاڙين، عمر! 'آراڙيءُ' سين.

ٿر ۾ ڏينھن تہ تمام گرم ٿئي، پر رات جو واري ٿڌي ٿئي تہ اُن ۾ ليٽڻ سان تن من ٺري پوي.

ٿڌي مٽي ٿر جي، ولھيءُ وسائج

جي اوڙڪون اچن تہ زمين مان جيڪا ھيڪار اُتي سا

هنڌين ماڳين ڦهلجي وڃي.
پسو جا پٽن ۾، ڪٿوريءَ خوشبوءِ

شاهه لطيف جي ڪلام مان ڪجهه سٽون هي به آهن جيڪي
ٿرين جي حالت جو ذڪر ٿيون ڪن

منهنجو هينئڙو سنگهارن ساري

هوءِ جي ويجها رهن وس ڪي

مران شال ملير ۾ گولن سان گذاري

آءٌ ته اکين اُگهان، جي پارئو ڏنءِ پير

آئون جيئندي ڪيئن؟ ڄُ ان ٿر وڃي ٿاٽا ڪيا

ٿر ٿر اندر ٿاڪ، عمر! ماروئڙن جا
لاٿائون لطيف چئي، مٿان لوئيءَ لاڪ

ٿر ٿر اندر ٿانءُ، ونهين ويڙهيچن جو

سهسين سيبا ڪنجري، لوئي ليڙ ٿيام
اباڻين جي آسري ڪتي ڪان ڪيام
جا ڍِٽ ڍِ ڪيام، تهجو پرور پن رهائين

ورسي وطن چائيون، صحرا سترجن
گولاڙا ۽ گگريون، اوچڙ اباڻن
ويڙهيا گهمن وليين جهانگي منجهه جهنگن

مونکي مارونئڻ، ساڄ ٻڌائي سيج ۾

کارا کيڙ ڏيھ ۾، ٻياواريءَ منجھ وٿاڻ

منھنجي تور تلين ۾، ڇيھاٿو چاري
ڍاٽي ڍٽ ڏاري، آھم اٺي مينھڙي

لوئيءَ ۾ لائون، مون مارن سين لڌيون
کاڄ کٿيرين سفرو، سگر ۽ سائون
ساکيئن کائي کارکون، جنھن کي ڏونرا ڏاڄ ڏنائون
مانڌاٽو ۽ مکٽي، قوت جنھن جو سائون

اھڙيءَ طرح ٿري ماڻھن جي رهڻ جون جڳھيون - پٽون، اُتي جا وڻ ٽڻ، اُتي جاگاه، ٿري لوڪن جو کاڄ، اُنھن جي اُٺڻي ويھڻي، اُنھن جا راڳ رنگ وغيره سڀئي نرالا آهن ۽ انھن سڀني جو ورڻن ڪرڻ لاءِ لفظ بہ پنھنجا آهن. هيٺ ٿري ٻوليءَ جا ڪي چونڊ لفظ ڏنا ويا آهن.

آڏي ڪيڏي	-	فصل ڪري پوڻ
آڙنگ	-	اُتر کان ڪڪرن جو اچڻ
ائنڻ	-	پيرن ۾ ڪڪرا پئجي وڃڻ
اُيراٽو	-	پيرين اُگھاڙو گھمڻ
اَٿائو	-	پرڻ
اپلاٽو	-	اُٺ تي سواري ڪرڻ جو نمونو
تلسر	-	ڏهرن جي سخت زمين
تلي	-	پٽن جي وچ وارياسي ٿورڙي زمين جو ٽڪر
ٿارو	-	وڏي پٽ تي چڙهڻ لاءِ اڌ گول رستو
ٽپري	-	آباديءَ لائق پٽن جي وچ ۾ گولائيءَ سان سخت زمين

ٿويا - ننڍا ڪتا
ٽيلاسو - اُٺ تي ٽن ڄڻن جي سواري
پاهيو - دروازي جو پاسو
پاساڙو - پٽ جو پاسو
پرويٽ - لوڙهي اندر مال جو واڙو
پگڙيون - ڏاڪا
پٺارو - پاڻي رڱڻ لاءِ ڇاپرو
پوٿو - اڇي مٽيءَ جو ليپو
پوچانبو - پٽ جو پاسو جو آهستي آهستي هيٺا هون ٿيندو ويندو آهي.
جانڪر - صبح جي ماني
جهارو - صبح جي ماني
چڙسي - کوهه مان پاڻي ڪيڻ لاءِ کل
ڇاڏهول - ڇسي يا ڪولي عورت
ڇنيڻ - در مٿان رکيل ڪاٺي
ڏُڪاڻ - مهمانن لاءِ ڏارچونرو يا ڪڙهه
ڏانگڙو - انبلٽ
ڍرتاڻ - پٽ جي لاهي
ڍرهاڻ - پٽ جي لاهي
رابڙيو - پسيءَ، ٻاجهريءَ ۽ ڦوگيسيءَ مان ٺهيل پاڇي
ڪٽينگڻ - سنياڻ
ڪُرس - واريءَ ۾ پيرن جي اندر وچڻ سان زمين ۾ ڪٽو ٺهي پوڻ
گوڏيا - اُٺ جي گوڏن تي پرت پريل ڪپڙي جو ٽڪر
گوربند - اُٺ جي سيني تي پرت پريل ڪپڙي جو ٽڪر
ماهيلي - زال، گهرواري
ميڙهي - ماڙي
وڇاٽا - وڇائڻ لاءِ ڪپڙو
هاڏو - ڪانءُ

هتي ڪجھ مثالي ٽڪرا ڏيان ٿو جن مان سنڌيءَ ٿوڙي ٿريءَ جي وچ ۾ فرق معلوم ٿي سگهندو، پڻ ٿريءَ جي سٽاءَ جي ڄاڻ پئجي سگهندي.

سنڌي

لالچ جو ڦل

هڪ ڳوٺ ۾ مينهن پيو ئي نہ ٿي. واهہ سيئي سڪي ويا هئا. ڳوٺ ۾ ساچوءَ ڌنو ٻہ ٻڪرار هئا، جنهجون ٻڪريون بکہ تي ميون. هو روز ڀڳوان کي پرارٿنا ڪندا هئا تہ،'' اي ڀڳوان، مينهن وساءِ! '' هڪڙي ڏينهن هڪڙو لڪڙيءَ وارو پيرو فقير آيو ۽ چيائين، '' توهين روز ڀڳوان کي ياد ڪندا آهيو. هاڻي جيڪي گهرجيو، اهو گهرو.'' ساچوءَ چيو تہ،''سائين! مونکي ٻنيءَ ۾ اهڙي کڏ گهرجي، جنهن مان هميشه پاڻي پيو وهي.'' فقير لڪڙي هنئي تہ پاڻي وهڻ لڳو. ڌني چيو تہ،''سائين! مونکي هڪڙو درياءُ ڏيو، جنهن ۾ ڇوليون پييون اُٿن.'' فقير لڪڙي هنئي تہ درياءُ وهڻ لڳو. اُن بعد فقير غائب ٿي ويو. ڌني ڏاڍا وڪا ڪيا پر درياءَ ڌني جي ٻنيءَ ۽ ٻڪرين کي ٻوڙي ڇڏيو. اِهو آهي لالچ جو ڦل.

ٿري

لالچ رو ڦر

هيڪي گان مين ميہ پيوئي ڪون تي. واهہ سڄائي سُڪي گيا هتا. اُت ساچو ن ڌنو ٻُ ٻڪرار هتا، جڪان رين ٻڪرين بکہ تي مرين. او روج ڀگوان نا سئال ڪرتا هتا ڪ،''اي ڀگوان ميہ وسا! '' هيڪي ڏينہ هيڪ پورهو ڦڪير گيڏيي وارو آيو ن ڪهيو،'' ابهين روجانو ڀگوان نا جاد ڪرو تا. هوي جڪي کپي او منگو.''ساچو ڪهيو،'' سائين! منا کيتر مين ايهري کڏ کپي جڪي مان هميسا پاڻي پئو آئي.'' ڦڪير گيڏي هٽي تو پاڻي آڻ لگو. وري ڌني ڪهيو،'' سائين! منا هيڪ دريا ڏي جيڪو اُڇلاڻ پئو ڪائي.'' ڦڪير لٺ هٽي تو ڌني ري کيتر مين دريا وهڻ لگو. ڦڪير پڇي گم ٿئي گيو. ڌني ڏاڍين رڙين ڪرين پڻ دريا ڌني ري کيتر ن ٻڪريان نا ٻوڙي ڇڏيا. اِهو اَهي لالچ رو ڦر.

سورج

جتوٽڪ سورج رکيو آڪاس مين گيو اَهي، توٽي پڻ جمين ري اُپڪار لا. او ئي ري ٿاهڻ واري اوئي نا ايهري ڇيٽي تي پيہچاريو اَهي، جڪو اسان يا سڄائي ڪارج سڌ ٿين تا. ڏاڍي اٽڪل ويڙهايوري اَهي. سورج هنا جٿ پيہچاريو اَهي، اوئي اون جي پرهو هوئي ها، تو جمين جمي ٻرق

ٿئي جائي ها؛ جي وري نيرڪو هوئي ها، تو جمين پري پسر ٿئي جائي ها. جمين رو گود پاچيس هجار ميل ٿيسي، تڪي نا چاندٽو ڪرڻ ن گرم رکڻ لا ڪڏو ڪوڙو ڪپي ن ڪڏي پنڌ تي رکاجي، هلي جي ماٿس رو اکل! مگر مٿان هڪم ٿيو ن جهٽ هيڪ جوت رو گولو نهي گيو جڪي مان جي اسان ئي ڌرتي جيهرين تيرهہ لکہ تريس هجار ڌرتين ٺهي جائين. ايئي جوت واري گولي را ڪرٽا جٽ پير اٿيو را آهين اُت ڪبر ڪونهي ڪيهري تياجي هوئسي. پاڇي جڏان اٿ جاهر ٿين تا تڏان تو جروري آهي تو جدا جدا ٿئي ٽرين پڪڙين، ايئي ري لا جرورت اون وڏاري چاندٽو نا ڏين نا گرمي. ايهرو ڪوئي نجومي ڪا جوتسي آهي جو وديا ري ٻل سين هساب ڪري سنير ائي سڪي ها، تو جمين سورج اون ڪتو پنڌ پرهو پياچارجي ها تو او ڪرٽا اِٽ پاچڻ سين پوري نموني مين پڪڙين جو ماٿس نا انتي ڪرڻ ونا روسني ڏين ن او ئي نا ٻارڻ ونا گرم رکين. اُمر پوري ٿئي جائي تو اي پڻ پتو ڪون پئي ها. مگر پيگوان رو آواج ڪرڻ ن سورج جمين اون اگياري ڪروڙ چاليس لکہ ميل پرهو آپري جگيا لئي پيٺو، جٿان ايئي ري روسني نا پاچڻ مين اٺ نِو منٽ لگين تا.

پياجو سورج آڪاس ري وچ مين هيڪ جگيا تي پيٺو رو هوئي ها ن جمين ٿنيان تي پيٺو ري هوئي ها تو جمين ري ارڌي تي چاندٽو ٿئي ها ن ارڌي مين اندارو ئي اندارو هوئي ها. پڻ اين ڪونهي. ڌرتي ٻاروئي پئي ڦري. واري سين آپرو هرڪو پاگو روسن ڪرڻ لا سورج روج روج ساگوئي جگيان اون اُگتو ڏيکڻ مين ڪون آئي. اج هيڪي جگيا، سواري پياجي جگيا. آٿمڻ رو پڻ ايهاج نمونو : تڪي ري ڪري ڪيهرو پڻ ڏينهہ اگلي ڪا پٺلي ري بروبر ڪونهي. سورج جي ساگوئي جگيا اُگي ڪا آٿوئي تو هيڪ سائا پياجا ساجا ڪري چڏي : پڻ نا.هڪم رو بندو آهي.